

Znaczenie domu rodzinnego w pracy z dziećmi i młodzieżą

Agata Majewska
Uniwersytet Opolski
majewska.am@wp.pl

Abstrakt: Praca z dziećmi i młodzieżą to także praca z rodzicami, najbliższymi członkami systemu rodzinnego. Dom rodzinny, który tworzony jest przez jej członków, przestrzeń, w której organizuje się życie, atmosfera, przedmioty – wszystko to mówi o wyjątkowości tego szczególnego miejsca między-pokoleniowych przekazów. Przedmiotem podjętych rozważań będzie refleksja wychowawcy świetlicy specjalistycznej, do której uczęszczają dzieci i młodzież zmagające się z trudnymi doświadczeniami domu rodzinnego, w którym rodzice nie zawsze potrafią podołać wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Artykuł prezentuje wyzwania w pracy z dziećmi i rodzinami dysfunkcjonalnymi w myśl filozofii spotkania i dialogu.

Słowa kluczowe: dom rodzinny, praca z dziećmi, praca z młodzieżą, relacje rodzinne, świetlica specjalistyczna, wychowawca

Świetlica specjalistyczna w systemie wsparcia rodziny

Świetlice specjalistyczne ośrodków pomocy społecznej są placówkami wsparcia dziennego dla dzieci i młodzieży¹. Proponowana w nich pomoc oddziałuje znacznie szerzej – na system rodzinny dziecka, a oferta jest również skierowana do najbliższych członków rodziny wychowanków. Świetlice są otwarte dla dzieci i młodzieży pięć razy w tygodniu, w godzinach popołudniowo-wieczornych, po zajęciach szkolnych (a także w okresie świątecznych przerw, ferii i wakacji). Na terenie niektórych z nich występują również Kluby Młodzieżowe. Wymienione

1 Przyjmowanie dzieci i młodzieży do świetlic specjalistycznych „może odbywać się bezpośrednio z inicjatywy rodziców lub opiekunów prawnych – poprzez złożony wniosek lub dzięki skierowaniu przez inną instytucję – szkołę, ośrodek pomocy społecznej, sąd”. A. Majewska, P. Puszcz, *Świetlica specjalistyczna formą wsparcia rodziny w opiece i wychowaniu dziecka*, „Silesia Superior” 2016, r. 5, z. 1, www.silesia.edu.pl/superior/, dostęp 29.II.2016.

placówki mają za zadanie udzielenie wsparcia rodzinie w wypełnianiu przez nią funkcji opiekuńczo-wychowawczej oraz w procesie jej usamodzielniania się².

Mogłoby się wydawać, że świetlica jest miejscem, w którym wychowawcy spędzają czas wyłącznie na odrabianiu lekcji z dziećmi i młodzieżą lub też starają się zorganizować im gry i zabawy. W takim wąskim ujęciu świetlica może kojarzyć się z przechowalnią. Konieczne wydaje się podkreślenie szczególnej roli, jaką spełniają omawiane placówki wsparcia dziennego. Praca z dziećmi i młodzieżą w świetlicy specjalistycznej jest zorientowana nie tylko wokół pomocy wychowankom w wypełnianiu przez nich obowiązku szkolnego. Stanowi ona szereg działań, takich jak przygotowywanie i przeprowadzanie zajęć rewalidacyjnych, profilaktycznych (przy uwzględnieniu trzech poziomów profilaktyki³), socjoterapeutycznych, organizacja kółek zainteresowań, w tym kulinarnych, językowych, sportowych, plastycznych czy chociażby przeprowadzanie treningu czystości. Na uwagę zasługuje już sama organizacja codziennego życia w świetlicy, gdzie wychowankowie razem z wychowawcami stanowią tak zwaną społeczność, która spotyka się raz w tygodniu na zebraniu celem omówienia najważniejszych kwestii dotyczących wszystkich obecnych osób, ustaleniu harmonogramu dalszych działań, podziału obowiązków, przedyskutowania ważnych spraw.

Świetlice funkcjonują – oprócz zapisów wynikających z ustanowionych przepisów i regulacji wewnętrznych – według określonych i wspólnie zaakceptowanych przez wszystkich zasad. Wychowankowie poznają określone granice i wiedzą, jakie mogą ponieść konsekwencje za ich przekroczenie. Uczni są też dbania o wspólne rzeczy, zabawki, materiały edukacyjne. Każda grupa w świetlicy (grupy tworzone są według wieku, stopnia dojrzałości, zachowania czy umiejętności) jest pod koniec dnia oceniana oraz nagradzana pod względem odrobionych lekcji, wzięcia udziału w zorganizowanych zajęciach lub kółkach, pomaganiu w różnego rodzaju czynnościach – na przykład dyżurach podczas wydawania posiłków, robieniu zakupów, pomocy w sprzątanu.

Organizacja życia w świetlicy może być porównana do codziennego życia w domu, w którym powinny obowiązywać jasno ustalone i odpowiednie zasady, poprzez które rodzina zapewnia swoim członkom poczucie bezpieczeństwa i przewidywalność zachowań i reakcji, co okaże się w dalszej części artykułu niezwykle ważne w prawidłowym rozwoju dzieci i młodzieży. Niestety doświadczenie pracowników świetlic pokazuje, iż w rodzinnych domach wychowanków najczęściej nie ma określonych zasad czy reguł postępowania lub są one niejasne.

2 Por. MOPS Katowice, www.mops.katowice.pl/node/67, dostęp 29.II.2016.

3 Wśród tzw. poziomów oddziaływań profilaktycznych wymienia się trzy główne: 1) Profilaktyka pierwszorzędowa skierowana jest głównie do dzieci i młodzieży zaliczającej się do tzw. grupy niskiego ryzyka – przed podjęciem jakichkolwiek zachowań ryzykownych; 2) Profilaktyka drugorzędowa skupia się wokół osób, które podjęły zachowania ryzykowne i widoczne są pierwsze zaburzenia; 3) Profilaktyka trzeciorzędowa odwołuje się do grupy wysokiego ryzyka, w przypadku której można już mówić o uzależnieniu, np. od narkotyków, alkoholu. Najczęściej ten rodzaj profilaktyki towarzyszy pracy specjalistów z zakresu leczenia uzależnień, terapii czy resocjalizacji. Por. D. Macander, *Profilaktyka uzależnień w szkole*, <http://www.narkomania.org.pl/czytelnia/profilaktyka-uzaleznien-w-szkole/>, dostęp 29.II.2016.

Dzieci i młodzież często uczą się podstawowych ram codziennego funkcjonowania właśnie w placówkach wsparcia dziennego, doświadczając przy tym rozdźwięku między tym, co w domu a tym, co w świetlicy, w której zazwyczaj spędzają resztę dnia po zajęciach szkolnych. Jednak to pierwotne doświadczenie – doświadczenie domu rodzinnego – będzie towarzyszyło wychowankom w późniejszym, dorosłym już życiu. Zadaniem pracowników ośrodków pomocy społecznej – w tym pracowników świetlic – jest udzielenie wsparcia rodzinie w takim wymiarze, by to doświadczenie było dla wychowanków dobre.

Doświadczenie domu rodzinnego i poczucie zakorzenienia

Literatura przedmiotu wskazuje, że dom rodzinny jest tym szczególnym miejscem, które zapisuje się w sercu i pamięci, zostawiając wyraźny ślad, „który staje się bagażem – drogowskazem noszonym przez resztę życia, któremu nadane jest osobiste znaczenie”⁴. Dom rodzinny może kojarzyć się z wieloma ważnymi miejscami, przedmiotami, wydarzeniami, osobami. Tak naprawdę w omawianym pojęciu „w nierozzerwalny sposób łączą się ze sobą trzy elementy: rodzina, mieszkanie (zamieszkiwanie) i dom”⁵. Dla każdego domu rodzinnego niesie właściwe sobie znaczenie, nawiązuje do wyjątkowych tradycji i historii. Wydaje się, że zawsze powinien przywoływać ciepłe wspomnienia czy radosne chwile. Zauważa się przy tym, iż „dom rodzinny jest wartością. Jest to wartość bezcenna i niczym niezastępowalna”⁶. Nie da się zaprzeczyć, że w tym szczególnym miejscu międzypokoleniowych przekazów najważniejsze powinny być relacje między członkami rodziny i właściwa atmosfera, w której toczy się codzienne życie rodzinne.

Te wewnątrzrodzinne relacje oraz wszystko, co człowiek uznaje za istotne, staje się dla niego w przyszłości fundamentem, na którym będzie wzrastała jego własna rodzina, nowy dom rodzinny. O trwałości fundamentów będą decydowały między innymi bliskie więzi, charakter międzyosobowych relacji oraz wiele innych znaczących czynników. Dla dobra dzieci i młodzieży, które zmagają się z trudnym doświadczeniem domu rodzinnego – co stanowi przedmiot podejmowanych refleksji – ważne jest, by udzielane było odpowiednie wsparcie i fachowa pomoc od instytucji i osób, które są do tego zobligowane. Wspólne budowanie dobrych wspomnień ma ogromne znaczenie dla dorosłego życia wychowanków placówek wsparcia dziennego. Warto uwidocznic rolę swoich oddziaływań pomocowych, gdyż – jak się podkreśla –

4 A. Majewska, *Znaczenie domu rodzinnego w życiu człowieka – dom jako przedmiot refleksji filozoficznej*, „Silesia Superior” 2016, r. 5, z. 2, www.silesia.edu.pl/superior/, dostęp 29.11.2016.

5 W. Wójcik, *Antropologia domu*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. M. T. Kozubek, Katowice 2012, s. 25.

6 A. Drożdż, *Dom wartością – wartość domu*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota*, dz. cyt., s. 31.

przeszłość może dwojako oddziaływać na terażniejszość. Po pierwsze, daje poczucie ciągłości, trwania, kontynuacji, dzięki temu, iż kolejne, następujące po sobie pokolenia przekazują sobie to, co dla nich najistotniejsze. Są to wiedza i umiejętności, wizje działania i ideały, wartości, zasady i reguły postępowania [...]. Z drugiej jednak strony, przeszłość może być ciężarem, czymś, co utrudnia wykorzystywanie wszystkich okazji i szans działania, jakie daje terażniejszość, może także utrudniać tworzenie wizji, ograniczać aspiracje [...]⁷.

Dzieci i młodzież obserwują otaczający świat, oceniają zachowania najbliższych osób i zbierają to wszystko, czego doświadczają, aby w późniejszym okresie swojego życia te doświadczenia scalić i właśnie na tej podstawie, nieraz bardzo kruchej, budować własny dom rodzinny.

Rodziny określane mianem dysfunkcyjnych⁸ nie zawsze wiedzą, gdzie szukać odpowiednich rozwiązań dla swoich problemów, nie zawsze też w pierwszej kolejności potrafią swoje problemy nazwać. Szczególnie problemy natury materialno-ekonomicznej oraz współczesne przemiany⁹ sprawiają, że członkowie rodzin popadają w kolejne trudności, a te rodzą następne. Właśnie w takich momentach zauważa się, że rodziny zaniedbują relacje między najbliższymi członkami, rodzą się konflikty, urazy, czasem dochodzi do krzywd w postaci przemocy. Trzeba przy tym zauważyć, że

swoje funkcje rodzina może spełniać dzięki występującym w niej relacjom, dzięki bliskim, nie dającym się odtworzyć nigdzie indziej więziom. Relacje i więzi w rodzinie ulegają licznym i ciągłym przeobrażeniom. Ich brak powoduje szereg niekorzystnych skutków takich jak samotność, zagubienie, brak bezpieczeństwa, miłości, niską samoocenę. Bardzo ważna wydaje się być ciągła troska o rodzinę i jakość relacji w niej występujących¹⁰.

Należy więc zwracać uwagę na konieczność zaspokajania potrzeb emocjonalnych – w tym u dzieci i młodzieży – gdyż wiąże się to z wrazeniem zakorzenienia, które powinno dawać „poczucie ciągłości, pewności i bezpieczeństwa,

7 A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie. Korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] *Edukacja regionalna*, red. A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006, s. 48.

8 Dysfunkcjonalność rodziny może być rozumiana jako „cecha (lub zespół cech) właściwa rodzinie, która nie potrafi, nie może lub nie chce sprostać zadaniom, które winna realizować jako instytucja. To rodzina, która reprezentuje niewłaściwe postawy wobec zadań, które powinna podjąć. To rodzina, która albo nie podejmuje określonych (oczekiwanych przez społeczeństwo) działań, albo realizuje je niewłaściwie (niezgodnie ze zwyczajowo przyjętymi normami)”. A. Kotlarska-Michalska, *Dysfunkcje rodziny jako efekt przemian makrostrukturalnych*, [w:] *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę*, red. D. Trawkowska, Toruń 2011, s. 18.

9 Należy zwrócić uwagę, że „to, co określamy rodziną czy domem ulega bardzo intensywnym przemianom. Dziś człowiek wiele, jeśli nie większość czasu spędza poza domem i rodziną. Dom jest spychany na dalszy plan w kontekście pracy i kariery zawodowej [...]. Dom staje się miejscem hotelowym, noclegowym, w którym członkowie rodziny nawzajem się mijają [...]. Następują zmiany w kształcie rodziny, rodzina wielka i wielopokoleniowa przekształca się w rodzinę małą, zatimizowaną, nie dającą poczucia przynależności [...]”. A. Bartoszek, *Kościół domem – w kontekście współczesnych przemian rodziny*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota*, dz. cyt., s. 187.

10 J. Lorenc, *Zagrożenia współczesnej rodziny jako podstawowego środowiska wychowawczego*, [w:] *Wokół rodziny. Wychowanie, kultura, społeczeństwo*, red. A. Garbarz, G. Grzybek, Rzeszów 2011, s. 197.

zaspokajać potrzebę afiliacji, potrzebę «bycia skądś»¹¹. Właśnie z tych powodów praca opiekuńczo-wychowawcza w świetlicach specjalistycznych obejmuje swym zasięgiem szereg oddziaływań socjoterapeutycznych, profilaktycznych i innych. Dlatego niezwykle istotne dla prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży jest udzielanie odpowiedniego wsparcia rodzinie i budowanie pozytywnego obrazu domu rodzinnego u najmłodszych, dla których doświadczenie owego domu jest niejednokrotnie bardzo trudne. Poruszone do tej pory zagadnienia nawiązują do wielu wyzwań w pracy z wychowankami i ich rodzinami; o wybranych z nich będzie mowa poniżej.

Wyzwania w pracy z dziećmi i młodzieżą z rodzin dysfunkcyjnych

Praca z dziećmi i młodzieżą z rodzin dysfunkcyjnych jest związana z szeregiem wyzwań, jakie stawiane są przed pracownikami placówek wsparcia dziennego. Można powiedzieć, że w świetlicy specjalistycznej nie da się efektywnie pracować z wychowankiem bez wiedzy na temat jego rodziny, bez koniecznego wywiadu środowiskowego, bez znajomości relacji, które panują w domu rodzinnym dziecka. Tak samo nie da się przecież we właściwy sposób pracować z wychowankiem nad realizacją obowiązku szkolnego, nie będąc w stałym kontakcie z wychowawcą szkolnym czy pedagogiem. W tym celu konieczne jest podejmowanie współpracy z najbliższą rodziną wychowanka. Aby móc realizować określone zamierzenia, potrzebna jest sprzyjająca atmosfera, właściwe nawiązanie pierwszego kontaktu, utrzymanie dobrych relacji i podejmowanie dialogu. Z wielu rozmaitych względów nie zawsze jest to możliwe czy proste. Pomimo podejmowanych starań, rodzice często czują się oceniani przez pracowników ośrodków pomocy społecznej, mają niskie poczucie własnej wartości jako rodziców i nie uświadamiają sobie swoich zasobów. Zadaniem wychowawców świetlic jest dostrzeżenie tych zasobów i pokazanie ich rodzicom, dowartościowanie ich roli rodzicielskiej. Jest to istotne, ponieważ „w rodzinie wszyscy jej członkowie oddziałują wzajemnie na siebie i dlatego sposób funkcjonowania jednostki jest wyznaczony przez układ i zespół jej powiązań z pozostałymi osobami”¹². Dopiero zrozumienie tych wzajemnych zależności, może być początkiem do zaprowadzania pożądanych zmian.

Ważne, by nie stawiać murów między tymi dwoma światami: świetlicą a naturalnym środowiskiem rozwoju – domem rodzinnym. Poza tym – jak już wcześniej sygnalizowano – nie można odłączyć w magiczny sposób tożsamości

11 A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie*, dz. cyt., s. 47.

12 M. Jankowska, *Wychowanie jako system wzajemnych oddziaływań rodziców i dzieci*, „Fides et ratio” 2015, nr I, s. II.

dziecka od rzeczywistości, w której wzrasta. Dzieci bardzo często nie rozumieją wszystkiego, co dzieje się w ich domach, i nie do końca są dla nich jasne motywy postępowania najbliższych członków rodziny. Dlatego właśnie kluczowym pojęciem jest poczucie zakorzenienia, gdyż ono daje wychowankowi wspomniane już poczucie bezpieczeństwa, stałości, ciągłości i zaspokaja jego potrzebę bycia skądś – to należy uszanować¹³.

Współpraca z rodzinami jest podejmowana pod wieloma względami. Świątlice organizują pikniki rodzinne, spotkania świąteczne, Dzień Rodzica czy też uroczyste podsumowanie roku szkolnego. Rodziny są włączane w różnego rodzaju wydarzenia, by tworzyć grupę osób zaangażowanych we wspólną sprawę. Tego typu sytuacje tworzą też grunt dla wzajemnego zaufania i dobrych relacji. Jednak dla uzyskania lepszych efektów w pracy z dziećmi, młodzieżą i ich rodzinami

istnieje konieczność wskazywania takich kierunków usprawnień, które mogłyby służyć – szeroko rozumianej – rodzinie oraz pracownikom instytucji pomocowych reprezentującym różne dziedziny, aby charakter wykonywanej pracy rzeczywiście miał znamiona podejścia interdyscyplinarnego i dążył do zaprowadzania oczekiwanych zmian¹⁴.

W tego typu pracy ważny jest przepływ informacji między rodziną dziecka a wychowawcami, nauczycielami szkolnymi, pedagogiem, pracownikiem socjalnym czy kuratorem. Tak rozumiana współpraca powinna mieć na celu przede wszystkim dobro dziecka i jego rodziny, a niestety obecnie jest ona możliwa w okrojonej postaci i to przy dobrej chęci wymienionych osób. W tej sytuacji wydaje się zasadne nieustannie podkreślanie znaczenia domu rodzinnego w prawidłowym rozwoju dzieci i młodzieży oraz łączenie wspólnych wysiłków, aby przywracać rodzinie jej należyte miejsce w społeczeństwie oraz pomagać w odzyskiwaniu swoich funkcji.

Zamiast zakończenia – refleksja wychowawcy

Znaczenie domu rodzinnego w pracy z dziećmi i młodzieżą powinno zajmować pierwszorzędne miejsce. Wiąże się to z jak najlepszym rozumieniem dziecka i jego zachowania, osadzeniem go w rzeczywistości, w której żyje na co dzień, umiejętnym udzieleniem wsparcia wedle realnych potrzeb i oczekiwań członków rodziny. Znaczenie domu rodzinnego to także przekaz tego domu w wypowiedziach

¹³ Por. A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie*, dz. cyt.

¹⁴ A. Majewska, *W trosce o rodzinę... Rozważania nad praktycznym wymiarem niesienia interdyscyplinarnej pomocy dziecku i rodzinie w świetle systemu pieczy zastępczej*, [w:] *Kiedy myślimy Rodzina...*, red. M. Duda, K. Kutek-Sładek, B. Zbroja, Kraków 2016, s. 319.

dzieci, to skonfrontowanie rzeczywistości rodzinnej dziecka i rzeczywistości życia w świetlicy – od relacji panujących między przebywającymi w nich ludźmi, po przedmioty wpisane w te rzeczywistości. To dążenie do zaprowadzenia pozytywnych zmian, ale razem, nie na siłę, nie na przekór, tylko z najbliższymi członkami systemu rodzinnego wychowanka. Jest tak przede wszystkim dlatego, że – jak zaznacza się w literaturze przedmiotu oraz podejmowanych dyskusjach – „rodzina to w powszechnym odczuciu ludzie i ich dom”¹⁵, a dom to rodzina, a więc wymiar wspólnotowy.

Bibliografia:

- Bartoszek A., *Kościół domem – w kontekście współczesnych przemian rodziny*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. M. T. Kozubek, Katowice 2012.
- Brzezińska A., *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] *Edukacja regionalna*, red. A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006.
- Drożdż A., *Dom wartości – wartość domu*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. M. T. Kozubek, Katowice 2012.
- Jankowska M., *Wychowanie jako system wzajemnych oddziaływań rodziców i dzieci*, „Fides et ratio” 2015, nr 1.
- Kotlarska-Michalska A., *Dysfunkcje rodziny jako efekt przemian makrostrukturalnych*, [w:] *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę*, red. D. Trawkowska, Toruń 2011.
- Lorenc J., *Zagrożenia współczesnej rodziny jako podstawowego środowiska wychowawczego*, [w:] *Wokół rodziny. Wychowanie, kultura, społeczeństwo*, red. A. Garbarz, G. Grzybek, Rzeszów 2011.
- Macander D., *Profilaktyka uzależnień w szkole*, <http://www.narkomania.org.pl/czytelnia/profilaktyka-uzaleznien-w-szkole/>, dostęp 29.11.2016.
- Majewska A., Puszcz P., *Świetlica specjalistyczna formą wsparcia rodziny w opiece i wychowaniu dziecka*, „Silesia Superior” 2016, r. 5, z. 1, www.silesia.edu.pl/superior/, dostęp 29.11.2016.
- Majewska A., *W trosce o rodzinę... Rozważania nad praktycznym wymiarem niesienia interdyscyplinarnej pomocy dziecku i rodzinie w świetle systemu pieczy zastępczej*, [w:] *Kiedy myślimy Rodzina...*, red. M. Duda, K. Kutek-Sładek, B. Zbroja, Kraków 2016.
- Majewska A., *Znaczenie domu rodzinnego w życiu człowieka – dom jako przedmiot refleksji filozoficznej*, „Silesia Superior” 2016, r. 5, z. 2, www.silesia.edu.pl/superior/, dostęp 29.11.2016.
- MOPS Katowice, www.mops.katowice.pl/node/67, dostęp 29.11.2016.

¹⁵ K. Olbrycht, *Wychowanie w rodzinie jako wychowanie do wartości „domu”*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota*, dz. cyt., s. 55.

Olbrycht K., *Wychowanie w rodzinie jako wychowanie do wartości „domu”*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. M. T. Kozubek, Katowice 2012.

Wójcik W., *Antropologia domu*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. M. T. Kozubek, Katowice 2012.

The importance of family home in working with children and adolescents

Abstract: Working with children and adolescents means also working with their parents, the closest members of the family system. The family home, created by family members, is the space where their life, atmosphere and belongings are organised – all this reflects the unique character of this place of inter-generational communication. The subject under consideration is a reflection of an educator at a Specialised Care Centre, which is attended by children and adolescents striving with the difficult experience of a family home in which parents are not always able to fulfill their care and educational functions. The paper presents the challenges of working with children and dysfunctional families in alignment with the philosophy of meeting and dialogue.

Keywords: educator, family home, family relations, specialised care center, working with adolescents, working with children